

ANALIZA ULOGE PORODICE U SRBIJI U PRIHVATANJU LGBTTIQ IDENTITETA (Stavovi žena koje su majke prema homoseksualnosti)

Originalni naučni članak

Marija RADOMAN,
Institut za sociološka
istraživanja, Filozofski
fakultet u Beogradu

Ovaj rad ima za cilj da ukaže na ulogu porodice u prihvatanju LGBTTIQ populacije u Srbiji. Polazimo od toga da je porodica jedno od najčešćih mesta odbačenosti i nasilja koju trpe neheteroseksualne osobe – prema podacima istraživanja Centra za kvir studije (CKS) iz 2014. godine, samo trećina ispitanika/ca koji su LGBT prijavljuje da njihove porodice znaju za njihovu seksualnu orijentaciju, dok kod 40% osoba niko od članova/ica porodice ne zna! Veliki stepen nevidljivosti ne-heteroseksualne populacije osoba ukazuje na tabuiziranost teme homoseksualnosti ali i na konzervativne i patrijarhalne aspekte porodica u Srbiji. Prvi deo rada obrađuje položaj LGBTTIQ populacije danas u Srbiji, na osnovu dosadašnjih istraživanja javnog mnjenja, izveštaja NVO i medijskih informacija. Teorijski deo se odnosi na problem homofobije u porodici, zatim problem homoseksualnog identiteta i internalizovane homofobije kao i psihološki stres, teškoće odrastanja i neprihvatanje LGBTTIQ tinejdžera, na osnovu stranih studija. U drugom delu rada biće predstavljeni podaci anketnog istraživanja „Kultura rađanja i reproduktivne strategije žena u Srbiji danas”. Ovaj deo se odnosi na

* Istraživanje „Kultura rađanja i partnerski odnosi u Srbiji” sprovedeno je kao potprojeekat u okviru projektnog ciklusa „Izazovi nove društvene integracije u Srbiji – koncepti i akteri” koje podržava Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije (ev. broj 179035).

U pisanju i realizaciji ovog članka učestvovao je student osnovnih studija sociologije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu Andrija Golubović.

određenje stavove žena u Srbiji prema LGB osobama uopšte – da li je homoseksualnost bolest i perverzija, zatim odnos prema potencijalnoj homoseksualnosti svoje dece, odgovore na pitanje da li bi ispitanice učestvovala na Paradi ponosa i da li podržavaju pravo na brak i usvajanje dece LGB osoba.

Ključne reči: LGBT, homofobija, homoseksualnost, heteronormativnost, porodica, diskriminacija, stavovi, žene, roditeljstvo, nasilje.

1. UVOD

U POREĐENJU SA PERIODOM OD PRE DESET GO-
dina kada u Srbiji nisu postojali uslovi čak ni za organizaciju Parade ponosa, položaj ne-heteroseksualne populacije se nije značajno poboljšao. O tome svedoče brojni podaci koji se odnose na stavove javnog mnjenja i institucionalni tretman „LGBT pitanja” koji govore o relativno lošim uslovima života lezbejki, gejeva, biseksualnih i trans osoba. Istraživanje iz 2010. godine pokazuje da 67% građana/ki Srbije smatra da je homoseksualnost bolest, dok 56% veruje da je veoma opasna po društvo („Predrasude na videlo” 2010, 8), dok podaci za 2014. pokazuju da svaki drugi građanin smatra da je homoseksualnost bolest, a više od 80% ne želi LGBT osobe u svojoj porodici.¹ Jedno od pitanja o kome se malo raspravlja, jer se ujedno ne raspolaže sa dovoljno podataka, jeste odnos porodice prema problemu homoseksualnosti i roda. Imajući u vidu da je i sociološka i generalno naučna literatura u Srbiji još uvek u zaostajanju kada je u pitanju proučavanje svakodnevnog života LGBTTIQ² populacije i njihovih problema (prema Radoman 2016), ovaj rad ima za cilj da doprinese boljem sagledavanju uloge porodice i roditelja prema pitanju

1 „Objavljen godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti”, <http://socijalnouklju-civanje.gov.rs/rs/objavljen-godisnji-izvestaj-poverenika-za-zastitu-ravnopravnosti-za-2014-godinu/>

2 U radu koristimo sledeću terminologiju: „ne-heteroseksualna populacija”, LGBTTIQ – lezbejke, gejevi, biseksualne osobe, *transgender*, *transsexual*, *intersex* i *queer* osobe. Za istraživanja u kojima se spominju različiti identiteti od navedenih koristimo nekada skraćene akronime, npr. za studije koje pokrivaju samo lezbejsku, gej i biseksualnu populaciju (LGB). Za istraživanje koje je pred nama, koristimo izraz „homoseksualnost”, „homoseksualci” jer i sam upitnik sadrži takvu terminologiju za pojedina pitanja.

homoseksualnosti. Naime, analizom stavova žena koje su majke prema homoseksualnosti u okviru istraživanja „Kultura rađanja i reproduktivne strategije žena u Srbiji danas”, želimo da doprinesemo savremenim sociološkim analizama porodice u Srbiji. Ujedno, smatramo da formiranje ne-heteroseksualnog identiteta suštinski zavisi od prihvatanja od strane porodice, pa u tom smislu svoj rad vidimo kao aktivistički angažman na polju podizanja svesti o značaju podrške roditelja u procesu autovanja i prihvatanja seksualne orijentacije i rodne različitosti svoje dece, kao i u smislu pomoći roditeljima da bolje razumeju kontekst u kome njihova LGBTTIQ deca odrastaju.³

U radu polazimo od toga da je porodica jedno od najčešćih mesta odbačenosti i nasilja koju trpe neheteroseksualne osobe – prema podacima istraživanja Centra za kvir studije (CKS) iz 2014. godine, na uzorku od 402 ispitanika/ca sa teritorije Srbije koji se izjašnjavaju kao LGBT, samo trećina ispitanika/ca prijavljuje da njihove porodice znaju za njihovu seksualnu orijentaciju, dok kod 40% osoba niko od članova/ica porodice ne zna.⁴ Ovoliki stepen nevidljivosti u sferi privatnosti i intime, koji za sobom povlači brojne strahove, strategije skrivanja, laži i internalizovanog stida, teško mogu da zamisle osobe heteroseksualne orijentacije. Dakle, porodični kontekst ne obezbeđuje dovoljno podrške za LGBTTIQ decu i tinejdžere, što je od presudne važnosti za njihovu dobru prilagođenost i psihičko zdravlje, posebno u kontekstu pretežno homofobičnog i transfobičnog društva kakvo je Srbija. U domaćim istraživanjima porodice nismo pronašli analize koje se tiču uloge heteroseksualnih roditelja u prihvatanju seksualne orijentacije svoje dece, osim u radu Zorice Mršević (Mršević 2015a; 2015b). Nedostatak istraživanja svakako je povezan sa istorijom istraživanja porodice u domaćoj sociologiji – koja često u istraživanjima bitnih društvenih događanja ostaje „skrivena, potajno delujuća snaga, manje više potcenjena i bez adekvatnog analitičkog praćenja” (Milić

3 „Mnogi roditelji ne prihvataju da je njihova primarna roditeljska dužnost pre svega da zaštite svoju decu od homofobičnog društva i da shvate da ih odbacivanjem još više izlažu spoljašnjoj mržnji i čine još ranjivijima”, Mršević 2015a, 88.

4 „Kod 39% ispitanika/ca niko od članova/ca porodice ne zna da su LGBT, kod trećine (30%) znaju neki/e od članova/ca porodice, dok kod 31% ispitanih porodica ispitanika/ca zna da one pripadaju LGBT osobama”, Stojčić i dr. 2014, 14. Takođe, rezultati pokazuju da kod ispitanika/ca koji/e su LGBT aktivisti/aktivistkinje u gotovo tri puta više slučajeva porodica zna za njihovu seksualnu orijentaciju u odnosu na ispitanice koji/e nisu uključeni/e u aktivnosti nevladinih organizacija i grupa. To znači da aktivizam deluje osnažujuće na osobe da se autuju svojoj porodici i da delatnost organizacija donosi određen stepen podrške LGBT osobama. Stojčić i dr. 2014.

2010,7). Što se tiče aktivizma, u Srbiji postoji i grupa PFLAG, koja se bavi osnaživanjem i edukacijom roditelja i prijatelja LGBTTIQ osoba.⁵

Prvi deo ovog rada obrađuje položaj LGBT populacije danas u Srbiji, na osnovu dosadašnjih istraživanja javnog mnjenja, izveštaja NVO i medijskih informacija. Teorijski deo se odnosi na problem homofobije u društvu, zatim na nasilje i psihološki stres koji trpe LGBTTIQ osobe, kao i teškoće odrastanja i neprihvatanje LGBT tinejdžera, na osnovu stranih studija. U drugom delu rada biće predstavljeni podaci anketnog istraživanja Instituta za sociološka istraživanja u Beogradu koji se odnose na određene stavove žena u Srbiji prema LGBT osobama uopšte, kao što su: da li je homoseksualnost bolest i perverzija, zatim odnos prema potencijalnoj homoseksualnosti svoje dece, odgovore na pitanje da li bi ispitanice učestvovala na Paradi ponosa i da li podržavaju pravo na brak i usvajanje dece LGBT osoba. Smatramo da bi ovaj rad, ukazujući na nalaze stranih istraživanja, ali i analizu domaćeg stanja i stavova žena koje su roditelji, doprineo nešto boljem sagledavanju uloge i važnosti porodice u smanjenju homofobije u društvu.

2. POLOŽAJ LGBTTIQ POPULACIJE U SRBIJI

Problemi sa kojima se LGBTTIQ osobe u društvu susreću važan su pokazatelj njihovog društvenog položaja. Diskriminacija i nasilje predstavljaju vrlo rasprostranjene i sveprisutne probleme u životima osoba ne-heteroseksualne orijentacije u Srbiji.⁶ U osnovi diskriminacije ne stoje racionalni stavovi, već stereotipi i predrasude, tj. pogrešna, ustaljena, iracionalna ili pojednostavljena mišljenja o drugima koja je teško prevazići. Ovakvi stavovi stvaraju potencijal za nasilje koje se odnosi na vrlo raznolike vidove negativnog ponašanja/postupaka, poput verbalnog, socijalnog, psihološkog, fizičkog, ekonomskog i seksualnog nasilja (Dobrić-Brankov 2012, 12, prema Isaković i Žolt 2016, 398).

5 Grupa PFLAG postoji u Srbiji od 2014. godine. Incijativa je krenula od 2006. godine kada je u okviru organizacije *Labris* započeta kampanja „Biti ponosna na svoje roditelje” – „Naime, neke lezbejke su imale majke kojima je bila potrebna podrška da prihvate seksualnu orijentaciju svojih ćerki, pa se moguća podrška videla pre svega u onim majkama koje su prihvatile lezbejstvo svojih ćerki”, „O PFLAG-u u Srbiji” <http://labris.org.rs/opflag-u-u-srbiji/>. Kasnije, 2014. godine se u okviru *Labrisa* osnovala i grupa PFLAG.

6 „Diskriminacija se odnosi na neopravdano pravljenje razlike ili nejednako postupanje pojedinih ljudi ili grupa prema drugim pojedincima ili grupama koje imaju različita lična svojstva, čime se stavlja u nepovoljan društveni položaj”, Isaković i Žolt 2016, 397.

Diskriminacija prema LGBT populaciji u Srbiji postoji na tri nivoa koji se mogu označiti kao *neformalni*, *formalni* i *strukturni* nivo (prema Isaković i Žolt 2016). Sva tri nivoa međusobno se prepliću u iskustvima osoba homoseksualne orijentacije, ali ih je iz analitičkih razloga korisno razdvojiti. Autori navode da je strukturni nivo najveći problem i da najbolje reflektuje položaj LGBT populacije u Srbiji, a odnosi se na vrednosni sistem, kulturno, istorijsko i religijsko nasleđe, političku kulturu i tip društvenog uređenja (2016). Što se tiče neformalne diskriminacije prema ne-heteroseksualnim osobama, ona se ispoljava na nivou svakodnevnog života u vidu stereotipa/predrasuda, uznemiravanja i ponižavanja od strane pojedinaca i društvenih grupa, kako u javnom tako i u privatnom okviru društvenog života (400). U kontekstu srpskog društva diskriminacija i nasilje na nivou svakodnevice veoma su rasprostranjeni što potvrđuje istraživanje sprovedeno 2008. godine.⁷ Naime, nalazi pokazuju da se nasilje nad pripadnicima LGBTTIQ populacije dešava najčešće na ulici, ali i u školi, na fakultetu, u javnim institucijama, parkovima, klubovima, kafićima, itd. (Jarić 2011)

Formalni nivo odnosi se na diskriminaciju u državnim institucijama, diskriminaciju od strane političara, desničarskih organizacija, SPC-a i sistemsku diskriminaciju (401–402). Što se tiče državnih institucija, diskriminacija prema osobama neheteroseksualne orijentacije rasprostranjena je u zdravstvu, obrazovnom sistemu, administraciji, sferi rada i zapošljavanju, kao i u sferi socijalne zaštite. Za zdravstvene ustanove je tipičan nejednak tretman LGBTTIQ osoba u odnosu na osobe heteroseksualne orijentacije od strane medicinskih radnika/ca. Na primer, za trans osobe je ovo jedno od ključnih mesta diskriminacije, jer se njihov identitet tretira kao mentalni poremećaj – da bi ušle u proces tranzicije trans osobe moraju prvo da dobiju psihijatrijsku dijagnozu. Tu su, zatim, pitanje dostupnosti terapije usklađivanja tela s rodnim identitetom (*ne/pokrivenost* ovih usluga redovnim zdravstvenim osiguranjem), pitanje šta sve terapija obuhvata⁸ i koji deo je pokriven

7 Nasilje je lično doživelo 86 ispitanika (46,9% uzorka). Fizičko nasilje doživelo je 10,93% ispitanika, pri čemu je napadač najčešće bio nepoznata osoba (55% slučajeva), zatim prijatelj/ica, poznanik/ca (15%), kolega/koleginica (10%), majka (10%) i drugi član porodice (5%). Psihološko nasilje je doživelo 46,99% ispitanika, najčešće od prijatelja/poznanika (45,35% slučajeva), zatim od kolege s posla/studija (38,37%), nepoznatih osoba (32,56%), majke ili oca (23,26%), od strane drugih članova porodice (15,12%), policije (4,65%) i drugo (2,33%). I fizičko i psihološko nasilje najčešće se dogode na ulici. Za detalje o istraživanju pogledati u Jarić 2011.

8 Endokrinološki tretman, hirurško usklađivanje, ali i treniranje glasa, trajno otklanjanje malja i slične zahvate koji su za trans*osobe često neophodan deo procesa usklađivanja

zdravstvenim osiguranjem, kao i problem ne/informisanosti, stavova i ophođenja profesionalaca u oblasti zdravstvene zaštite prema trans osobama.⁹

Diskriminacija prema LGBT osobama je, takođe, prisutna na različitim nivoima u okviru obrazovnog sistema srpskog društva. Na primer, zabrinjavajuća je činjenica da je država tek nedavno odlučila da započne proces uklanjanja diskriminatornih sadržaja i nevidljivosti LGBT osoba u udžbenicima, iako se već godinama unazad ukazuje na ove probleme (Maljković 2008; Labris 2015). U *Godišnjem izveštaju o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2015* Labris navodi da je 2011. godine poverenica za zaštitu ravnopravnosti priložila analizu nastavnih planova, programa i nastavnih materijala za osnovnu i srednju školu Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS, Nacionalnom prosvetnom savetu i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja, gde je ukazala na prisutnost diskriminatornih sadržaja i priložila preporuke o njihovom uklanjanju i promovisanju tolerancije i ljudskih prava.¹⁰ (Labris 2015, 8) O problemima sa kojima se LGBT osobe susreću u obrazovnom sistemu govore i rezultati istraživanja o odnosu mladih (srednjoškolaca) prema LGBT osobama. Projekat „Srbija zona NEnasilja” pokazao je da je najviši stepen netrpeljivosti u školama usmeren ka osobama drukčije seksualne orijentacije (23,1%), zatim prema nacionalnim manjinama (22,6%) i prema osobama sa invaliditetom (21,7%) (Isaković i Žolt, 2016). Ovi nalazi razumljivi su ako se uzme u obzir da 54% mladih ima negativan stav prema LGBT osobama, dok samo četvrtina smatra da su oni u nekoj meri prihvatljivi (Tomanović i Stanojević 2015).

(„Trans osobe u Srbiji – analiza položaja i predlog pravnog rešenja”, <https://www.transserbia.org/resursi/biblioteka/990-trans-osobe-u-srbiji-analiza-polozaja-i-predlog-pravnog-resenja-model-zakona-o-rodnom-identitetu>)

9 „Trans osobe u Srbiji – analiza položaja i predlog pravnog rešenja”, izvor: <https://www.transserbia.org/resursi/biblioteka/990-trans-osobe-u-srbiji-analiza-polozaja-i-predlog-pravnog-resenja-model-zakona-o-rodnom-identitetu>

10 S obzirom da preporuke nisu bile usvojene, Labris je 2014. i 2015. godine, sproveo još jednu analizu srednjoškolskih udžbenika sa ciljem da se utvrdi da li je došlo do pomaka u uklanjanju sadržaja koji diskriminišu pripadnike LGBT populacije. Nalazi su pokazali da u 9 srednjoškolskih udžbenika iz biologije, psihologije i medicine postoji 18 mesta sa diskriminatornim sadržajima, čime se krše ljudska i manjinska prava, kao i Ustav i niz zakona Republike Srbije, Labris 2015, 8. Iako je u oktobru 2015. godine Labris predstavio rezultate svog projekta široj javnosti, Ministarstvo nije povuklo spornih 9 srednjoškolskih udžbenika, ali je obećano da će se u budućnosti raditi na prepoznavanju diskriminacije prema LGBT osobama prilikom procedure proveravanja i odobravanja udžbenika (9).

O atmosferi na radnom mestu govori istraživanje međunarodnog projekta „Upravljanje različitostima pri zapošljavanju” koje je pokazalo da 96% ispitanika nikada ne bi otkrilo svoju seksualnu orijentaciju/rodni identitet na radnom mestu u vladinom sektoru, 97% njih isto to ne bi uradilo u privatnom sektoru, kao ni 27% ispitanika koji su zaposleni u nevladinom sektoru (Gajin 2012, 43, prema Isaković i Žolt 2016, 404). Prema istraživanju Centra za kvir studije iz 2016. godine, proces zapošljavanja je težak za LGBT osobe, s obzirom da je to polje gde dolazi do izražaja voluntarističko delovanje sistema (sve zavisi od stava poslodavca). Pritom, ispitanici ne vide u ovome naročiti problem, što govori o tome da su osobe homoseksualne orijentacije svesne realne slabosti države da obezbedi sprovođenje zakona, ali ne shvataju da je poštovanje zakona obaveza svih društvenih aktera (Stojčić i Petrović 2016, 75). Takođe, nalazi istraživanja pokazuju da je za najveći broj ispitanika/ca homoseksualna orijentacija otežavajuća okolnost kako za boravak, tako i za napredovanje na poslu. Stoga, dominantna percepcija je da bi isključivanje značilo stavljanje u nepovoljan položaj u odnosu na ostale kolege i nadređene (76). „Čak i kada postoje naznake ili utisci da seksualna orijentacija ne bi bila prevelika prepreka radu i napredovanju na poslu ili su im čak poznati takvi slučajevi, LGB ispitanici/ce se uglavnom opredeljuju da (preventivno?) o njoj ne govore u strahu od eventualnog mobinga ili nekih drugih posledica” (77). Sfera rada je, ujedno, jedno od ključnih mesta diskriminacije prema trans osobama, počevši od nemogućnosti da dobiju lična dokumenta sa rodnim oznakama koje žele dok su u procesu tranzicije. U pitanju je nemogućnost zapošljavanja i visok stepen mržnje i netrpeljivosti koji postoji prema ovom delu LGBTTIQ populacije – „Jedno od pitanja koje značajno utiče na njihov svakodnevni život jeste pitanje pravnog priznanja roda, odnosno procedura koje bi omogućile promenu podataka u dokumentima – ličnog imena, oznake pola i JMBG-a – kako bi ti podaci odgovarali identitetu same osobe”.¹¹ Promena ili prilagođavanje i zamena dokumenata ujedno su dve osnovne oblasti koje bi trebalo da reguliše Zakon o rodnom identitetu, a koji ne postoji u Srbiji. Ovo su neka mesta upadljive systemske diskriminacije prema LGBTTIQ osobama u Srbiji.¹²

Systemska diskriminacija odnosi se na nedostatke i praznine pravnog okvira u Srbiji koji omogućavaju nejednak tretman osoba ne-heteroseksualne orijentacije.

11 „Biti trans osoba u Srbiji”, Izvor: <https://www.transserbia.org/trans/transrodnost/1199-biti-trans-osoba-u-srbiji>

12 „Transrodne osobe za Zakon o rodnom identitetu”, <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/transrodne-osobe-za-zakon-o-rodnom-identitetu/1x3cvbq>

Na osnovu Labrisovog *Godišnjeg izveštaja o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2015. godinu* i *Analitičkog izveštaja* (2016),¹³ LGBT osobe su još uvek u vrlo nepovoljnom društvenom položaju, iako je Srbija usvojila niz antidiskriminacionih zakona, poput *Zakona o zabrani diskriminacije*, ali i *Strategiju prevencije i zaštite od diskriminacije – za period 2014–2018. godine* i Akcioni plan (Labris 2015; YUCOM 2016). „U Republici Srbiji jedanaest zakona u svojim odredbama sadrže izričitu zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije, dok se rodni identitet kao osnov diskriminacije pominje u svega četiri ostavljajući mogućnost diskriminacije prema transrodnim osobama u nizu oblasti” (YUCOM 2016, 9). Jedna od oblasti najveće systemske diskriminacije u Srbiji je nepostojanje Zakona o registrovanim istopolnim zajednicama.

YUCOM je, takođe, u *Analitičkom izveštaju* prezentovao nalaze istraživanja medijskog izveštavanja o LGBT temama, koje je sproveo od maja do oktobra 2016. godine. Naime, u medijima se redovno izveštava o temama vezanim za LGBT populaciju, ali je u posmatranom periodu došlo do intenziviranja ovih izveštaja, s obzirom na izbor prve ministarke koja pripada LGBT populaciji u Vladu Republike Srbije u avgustu te godine, kao i zbog održavanja Parade ponosa u septembru. Analiza je obuhvatila 64 priloga iz štampanih i elektronskih medija u kojima je uočeno afirmativno, neutralno i negativno izveštavanje o ne-heteroseksualnoj populaciji (YUCOM 2016, 13). Statistički nalazi su pokazali da je o LGBT populaciji bilo 23,4% afirmativnih priloga u medijima, negativni su činili 4,7%, dok su neutralni prednjačili sa 71,9% izveštaja (13). Iako neutralni izveštaji nisu negativni sami po sebi, oni ne doprinose povećanju tolerancije i smanjenju diskriminacije LGBT populacije u društvu. Na primer, mediji koji su izveštavali o Prajd manifestaciji nisu pominjali pozadinu događaja i njegov istorijat u Srbiji i u svetu, dok su političari u svojim javnim nastupima zaobilazili temu realnog stanja u polju LGBT prava. Drugim rečima, nije se govorilo o realnim problemima sa kojima se LGBT osobe suočavaju u društvu (14).¹⁴

13 Analitički izveštaj YUCOM za 2016. godine, Izvor: <http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2016/11/Analiticki-izvestaj-i-preporuke-LGBT-prava.pdf>

14 Na osnovu analize medijskih priloga zaključuje se da je dominantan trend povećanja afirmativnog izveštavanja o LGBT populaciji, koji se odnosi na pozitivne poruke, poput poštovanja osnovnih principa demokratije i ljudskih sloboda, kao i sprečavanja diskriminacije/nasilja prema ugroženim društvenim grupama. Ipak, treba dalje raditi na povećanju ovakvih afirmativnih tekstova i priloga, ali i na smanjenju negativnih koji su još uvek zastupljeni u medijima, YUCOM 2016, 13–15.

Na osnovu analize diskursa medija, brojnih izveštaja o položaju LGBT populacije u srpskom društvu i izjava političara, pripadnika desničarskih organizacija i LGBT aktivista/kinja, ranije je uočeno nekoliko dominantnih *desničarskih* diskursa o homoseksualnosti, Paradi ponosa i LGBT pravima (Radoman 2013, 355–358): 1) homoseksualnost je bolest, neprirodna stvar, nešto prljavo ili, čak, devijantna pojava, koju ne treba zakonski priznati niti dozvoliti njenu vidljivost u javnom prostoru, radi očuvanja porodice, vere i nacije; 2) najzastupljeniji diskurs na desnici je onaj po kojem je delovanje LGBT pokreta u Srbiji deo gej lobija, povezano sa stranim faktorom, pa se smatra da predstavlja „kulturni imperijalizam”, „antisrpsku propagandu”, „ekstremni građanizam” itd; 3) diskurs o zasluži povećane vidljivosti LGBT populacije za urušavanje tradicionalne porodice i nestanak Srba kao naroda, što se objašnjava demografskim pokazateljima o dugoročnom padu fertiliteta; 4) diskurs o ostajanju „u četiri zida” kojim se navodno priznaje homoseksualnost, ali samo kada je uklonjena iz javnog prostora.

Ovi diskursi su, ujedno, pokazatelj konteksta u kome i roditelji u Srbiji formiraju svoje predstave o homoseksualnosti. Da li je moguće i koliko očekivati da roditelji pokažu veći stepen otvorenosti prema ovoj temi, ostaje kao pitanje. Ono što je sigurno jeste da oni koji prihvate svoju decu LGBTTIQ orijentacije postaju i sami borci i borkinje za njihova prava, ali postaju i žrtve homofobičnog i trans-fobičnog srpskog društva.

3. ULOGA PORODICE U PRIHVATANJU HOMOSEKSUALNOG IDENTITETA

Status LGBT dece u porodicama u Srbiji svedoči o različitim oblicima nasilja i homofobije¹⁵ kojima su oni izloženi, od pretnji, pokušaja „normalizacije”, prinudnog lečenja do različitih oblika psihičkog i fizičkog nasilja i, neretko, izbacivanja iz

15 Termin *homofobija* pojavio se sedamdesetih godina XX veka kada ga je Džordž Vajnberg (George Weinberg) u svojoj knjizi *Society and the healthy homosexual* (1972) upotrebio da označi „strah od bivanja u prisustvu muškaraca i žena homoseksualne orijentacije, kao i iracionalni strah, mržnju i netoleranciju heteroseksualnih osoba prema homoseksualcima”, Weinberg 1972, prema Živanović i dr. 2014, 581. Kasnije, neki autori su uveli druge pojmove, kao npr. *homonegativizam* ili *heteroseksizam*, radi oslikavanja šireg dijapazona negativnih osećanja, uverenja i ponašanja usmerenih ka osobama homoseksualne orijentacije. Hudson & Ricketts 1980; Fassinger 1991, prema Živanović i dr. 2014, 581. Ipak, pojam *homofobije* se ubrzo odvojio od svog prvobitnog značenja i počeo da se odnosi na bilo koji negativan stav/reakciju prema LGBT populaciji (581).

kuće (prema Mršević 2015a). Nasilje koje osećaju LGBT deca narušava porodičnu dinamiku i odnose, a nerazumevanje sa kojim se mlada osoba suoči u svojoj porodici dovodi i do traumatskih povreda, a u budućnosti može izazivati osećaje gubitka, ljutnje i različite psihološke tegobe. Takođe, odbacivanje i nasilje koje se dogodi u primarnoj porodici, najčešće vodi ka daljim oblicima nasilja,¹⁶ od vršnjačkog nasilja u školi u slučaju kada vršnjaci primete „različitost” i odudaranje od heteronormativnog standarda, pa sve do razvoja nesigurne i psihološki ranjive ličnosti. Odbacivanje od strane porodice često znači i da izostaje finansijska podrška od strane roditelja, što vodi u siromaštvo, a u ekstremnim verzijama u beskućništvo, prostituciju, kriminal i druga rizična ponašanja (prema Mršević 2015a). Nekada materijalna podrška deci bude uskraćena još u maloletnom periodu, zatim u periodu njihovog studiranja kada im je i dalje neophodna, a često i kasnije, u odrasloj dobi (isključivanje iz nasleđstva, oduzimanje imovine, odbijanje pozajmica, i sl.).

Kada se pogledaju oblici nasilja kojima LGBTTIQ osobe mogu biti izložene u primarnoj porodici, nije čudno što se veliki broj njih nikada ne autuje svojim roditeljima i ostalim članovima porodice, i što radije biraju život u nevidljivosti i strahu od razotkrivanja (koji osobe često internalizuju i ne osećaju kao pritisak i strah, jer su prosto navikli da skrivaju svoju seksualnu orijentaciju i da se prilagođavaju društvu). Ovaj fenomen se naziva internalizacija represije i često se može naći u literaturi o lezbejskoj i gej populaciji. Vajnberg je u svojoj knjizi skrenuo pažnju na fenomen *internalizovane homofobije* (Herek 2004, 19), koji se odnosi na autostigmatizaciju pripadnika LGBT populacije, tj. osudu sopstvene homoseksualnosti, ali i homoseksualnosti drugih ljudi, na bazi sistema negativnih osećanja i uverenja usvojenih odrastanjem u heteronormativnoj sredini (Herek 2000; Herek, Cogan, Gillis, & Glunt 1997; Herek i dr. 1997, prema Živanović i dr. 2014, 581). Mnoga istraživanja pokazuju da posledice internalizovane homofobije uključuju

16 Prema podacima istraživanja rizičnog ponašanja mladih za 2015. godinu u SAD, od anketiranih LGB studenata:

- 10% je doživelo pretnju ili povredu oružjem u okviru škole;
- 34% je bilo maltretirano takođe u školi;
- 28% je maltretirano elektronskim putem;
- 23% od LGB studenata koji su imali vezu ili izlazili sa nekim u prethodnih 12 meseci doživeli su seksualno nasilje u vezi (*sexual dating violence*);
- 18% LGB studenata su imali iskustvo fizičkog nasilja u vezi;
- 18% LGB studenata su bili primorani da imaju seksualni odnos u nekom trenutku svog života (Prema: “Youth Risk Behavior Surveillance System (YRBSS)” <https://www.cdc.gov/healthyyouth/data/yrbs/index.htm>).

nizak stepen samopoštovanja, veći psihološki distress, depresiju, smanjenu socijalnu podršku, zloupotrebu alkohola, itd. (Amadio 2006; Herek i dr. 1997 prema Živanović i dr. 2014, 581). Kako Herek navodi, internalizovana homofobija se na intrapsihičkom nivou odvija kao konflikt između onoga šta ljudi smatraju da treba da budu (heteroseksualni) i načina na koji doživljavaju sopstvenu seksualnost (Herek 2004, 19).

Mnoge LGBTTIQ osobe postaju svesne svoje seksualnosti tokom detinjstva i u ranom adolescentskom periodu. U ovom periodu, podrška okoline im je više nego neophodna, a škola i porodica su primarni okviri u kojima tu podršku treba da dobiju (Steinberg 2001; Wood i dr. 2004). Umesto toga sfera privatnosti može postati dodatno mesto pretnje i nesigurnosti (Puckett, i dr. 2015). Prema podacima Američkog centra za kontrolu i prevenciju bolesti (*US Centers for Disease Control and Prevention*), samoubistvo je drugi vodeći uzrok smrti za osobe starosti između 15 i 24 godine, sa mnogo većim stopama samoubistva među onima koji se identifikuju kao LGBT u poređenju sa heteroseksualnim osobama.¹⁷ Podaci iz američkog istraživanja o mladima iz 2016. godine pokazuju da mlade LGB osobe ozbiljno razmišljaju o samoubistvu skoro tri puta više od svojih heteroseksualnih vršnjaka a u skoro pet puta više slučajeva će pokušati da izvrše samoubistvo.¹⁸ Takođe, 40% od intervjuisanih *transgender* osoba je prijavilo da su imali pokušaj samoubistva, a od tog broja 92% njih je imalo pokušaj pre dvadeset pete godine života (Herman i dr. 2016). Postoje velike razlike u domenima zdravlja koje pogađaju specijalno LGBT adolescente u poređenju sa heteroseksualnim vršnjacima – veći su rizici po zdravlje i psihološke probleme za LGB osobe, dok je nivo depresije kod adolescenata homoseksualne i biseksualne orijentacije veći nego kod ostalih (Ueno 2005). Svest roditelja o tim rizicima može smanjiti negativne posledice društvene homofobije i biti od velike pomoći. *Online* projekti kao što su *It Gets Better*,¹⁹ su i nastali kao reakcija na hasasment i povećan rizik od samoubistva kod LGBT tinejdžera i imaju cilj da im pomognu da prebrode krize i da se osnaže za procese kroz koje prolaze.

17 “Drop in teenage suicide attempts linked to legalisation of same-sex marriage”, izvor: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/feb/20/drop-in-teenage-suicide-attempts-linked-to-legalisation-of-same-sex-marriage>.

18 “Youth Risk Behavior Surveillance System (YRBSS)”, <https://www.cdc.gov/healthyyouth/data/yrbs/index.htm>

19 Izvor: <http://www.itgetsbetter.org/>

Relativno se malo zna o tome kako roditelji utiču na mentalno zdravlje i dobrobit LGB adolescenata i mlađe populacije. Što se tiče literature na ovu temu, manje je istraživanja koja obuhvataju roditeljsku perspektivu a nedostatak je i što se rezultati postojećih studija neretko fokusiraju na negativne pre nego pozitivne uticaje koji roditelji mogu imati (Bouris i dr. 2010). Naime, pozitivne roditeljske prakse, kao što su iskreni i otvoreni razgovori, mogu pomoći da se smanji rizično ponašanje tinejdžera po njihovo zdravlje. Uopšte, način na koji roditelji komuniciraju sa LGB tinejdžerima može imati ogroman uticaj na sadašnje i buduće mentalno i fizičko zdravlje njihovog adolescenta (prema Bouris i dr. 2010) i roditelji mogu pomoći mladim LGB osobama da se suoče sa izazovom ne-heteroseksualne egzistencije (prema Ryan i dr. 2010).²⁰ Potom, roditelji koji negativno reaguju na činjenicu da im je dete ne-heteroseksualne orijentacije mogu mu/joj dosta otežati – istraživači napominju da je odbijanje deteta od strane roditelja povezano sa depresijom, upotrebom droga i alkohola, i rizičnim seksualnim ponašanjem tinejdžera (Ryan 2009; Puckett i dr. 2015). Tako, recimo istraživanja među mladim gej muškarcima pokazuju da pozitivan odnos sa roditeljima pomaže da prave bolje izbore za sebe, imaju siguran seksualni odnos (upotreba kondoma i izbegavanje odnosa sa visoko rizičnim partnerima). Mnogi smatraju da pozitivan odnos na relaciji roditelji – deca utiče na veću odgovornost prema izbegavanju ponašanja koje dovodi do infekcije HIV-om, na veće poverenje tinejdžera da se obrate roditeljima u slučaju nasilja, maltretiranja u školi, i samim tim na veću mogućnost da se nasilje prijavi itd. (prema Bouris i dr. 2010) Ako uzmemo u obzir da LGBTTIQ osobe nasilje ne prijavljuju uglavnom iz straha da će doći do autovanja, ali i zbog nepoverenja u institucije, od policije do tužilaštva, onda je jasno da oni uglavnom ostaju bez zaštite, da nasilje ostaje nevidljivo, a podrška izostaje.²¹

Potom, roditelji i sami moraju da se suoče sa problemom homofobije, kako one internalizovane tako i spoljašnje, društvene. Roditelji i sami dele strahove koje

20 Sva ova istraživanja se temelje na podacima vezano za američko područje. Istraživači i sami navode da nedostaju studije vezane za druga kulturološka područja, kao i da je verovatno da u onim kulturama gde roditelji visoko vrednuju tradiciju, vrednosti braka i potomstva, i koji su više religiozni, verovatno manje prihvataju homoseksualnu orijentaciju deteta, prema Newman i Muzzonigro 1993. Takođe, mladi belackog porekla lakše razotkrivaju svoju seksualnu orijentaciju roditeljima, od recimo Latino ili Afro-američke omladine, prema Bouris i dr. 2010.

21 Izvor: <http://www.autonomija.info/lgbt-osobe-drustvo-u-srbiji-nebezbedno-za-sve-gradane.html>.

imaju njihova LGBTTIQ deca, i to naročito strah za njihovu fizičku bezbednost (prema Mršević 2015b). Takođe, roditelji su neretko i najveći borci koji javno reaguju u ime svoje „ne-hetero” dece i na taj način svakako doprinose smanjenju homofobije u društvu (pogledati fotografije u Prilogu 1).²²

Strahovi koji leže u osnovi seksualnih predrasuda i homofobije u porodici pokazuju niz stereotipa na kojima počiva percepcija roda i seksualnosti u našem društvu. Roditelji ne mogu da prihvate homoseksualno opredeljenje ili transrodnost svoje dece jer veruju u prirodnost heteroseksualnosti i u postojanje binarnih podela kada je u pitanju rod. U pitanju je heteronormativna percepcija stvarnosti. Heteronormativnost predstavlja skup kulturnih, pravnih i institucionalnih praksi koje održavaju normativne pretpostavke da postoje samo dva roda, da je rod refleksija biološkog pola, te da je samo seksualna privlačnost između ta dva opozitna roda prirodna i prihvatljiva (Kitzinger 2005, prema Schilt i Westbrook 2011, 441). Slično, Kris Ingram definiše heteronormativnost kao pojavu u kojoj je heteroseksualnost institucionalizovana i predstavlja standard za legitimne i očekivane društvene i seksualne odnose (Ingraham 1999, 13). Ovakva veza između roda i seksualnosti uočena je još osamdesetih godina XX veka u feminističkoj teoriji, iako je tek kvir teorija pomerila fokus sa margine (žene, homoseksualnost) na centar (muškarci, heteroseksualnost), pokazujući kako heteroseksualnost održava nejednakosti između muškaraca i žena (Butler 1989; Seidman 1995, prema Schilt i Westbrook 2011, 441). Pojam *heteronormativnost* prvi je upotrebio Majkl Vornor (Michael Warner) u svojoj knjizi *Fear of a Queer Planet* (1993) kako bi ukazao na pojavu da heteroseksualnost u društvu funkcioniše kao normativna kategorija (Castro Varela i dr. 2011, 92).

Uz sve ovo roditelji nemaju bazične informacije o homoseksualnosti, i najčešće ne mogu da zamisle koliko je teško i stresno za njihovu LGBTTIQ da se autuju. Dakle, porodici je potrebna dodatna edukacija i osnaživanje kako bi se dekonstruisali različiti mitovi koji stoje u osnovi straha od homoseksualnosti – verovanje da se radi o bolesti, da su LGB orijentacija i drugačiji rodni identitet njihove dece rezultat lošeg roditeljstva i greške u vaspitanju,²³ da je homoseksualnost deteta

22 Poslednjih godina zabeleženi su slučajevi javnog oglašavanja roditelja, uglavnom majki, koje govore o prihvatanju seksualne orijentacije svoje dece, „Majka LGBT devojke. Samo javna podrška znači”, izvor: <http://www.vijesti.me/vijesti/majka-lgbt-djevojke-samo-javna-podrska-znaci-953879>.

23 „Često sam se preispitivala i vraćala u prošle dane, vrtela u glavi slike iz njegovog detinjstva sa ciljem da vidim da li sam ja možda kriva što mi je sin gej i da li je možda

samo faza koja će proći, da je u pitanju trend, moda „sa zapada”, zatim verovanje da je neko drugi „zarazio”, preneo ili izmanipulisao njihovo dete da bude „gej” – a uz ovo često ide i netrpeljivost koja se posebno usmerava prema partnerima/partnerkama deteta, jer je to momenat kada roditelji shvataju da je to „ozbiljno” i da se neće izmeniti, tj. da nije „samo faza”. Takođe, mnogi roditelji se plaše da njihov sin ili ćerka neće moći da budu srećni zato što su gej, lezbejka ili trans osoba, da neće moći da imaju porodicu, da uživaju u stvarima u kojima uživaju drugi ljudi.²⁴ Stereotipi su brojni, a njihovo dekonstruisanje zahteva i društveni kontekst koji bi išao na ruku tome kao i obrazovne programe koji bi bili usmereni na edukaciju u sferi seksualnosti, kakva u Srbiji ne postoji i sabotirana je poslednjim pokušajima da se uvede.²⁵

Faze kroz koje roditelji prolaze u prihvatanju LGB identiteta svoje dece se kreću od prvobitnog šoka i poricanja, krivice, tuge, strahovanja za dete pa do postepenog prihvatanja u sledećim fazama ako do toga dođe (Mršević 2015a). Međutim, proces prihvatanja traje nekad i godinama, i utiče na porodične odnose i psihološku stabilnost LGBT osobe. Nekada roditelji znaju da su njihova deca ne-heteroseksualna, ali se pretvaraju da to ne vide, ne imenuju identitet, ne imenuju njihove partnere/ke (posmatraju ih kao prijatelje/ice). I dok ujedno imaju informacije i vide kakav život vode njihova deca oni ne žele da o tome otvoreno razgovaraju i izbegavaju razgovore na tu temu, što je u stvari odbrambeni mehanizam kroz negiranje.

Roditelji takođe trpe posledice homofobije, osim toga što su akteri koji je često proizvode. Posledice homofobije po roditelje izražavaju se kao i kod njihove LGBTTIQ dece: psihološki problemi kao što su osećaj krivice i depresija, iskustvo

nešto u njegovom detinjstvu uticalo na to” – navodi se kao izjava jedne majka LGBT osobe, koja je učestvovala u radionicama za podršku roditeljima čija su deca LGBT („Samo jednoj od deset porodica ne smeta što im je dete gej”, izvor: <http://www.telegraf.rs/vesti/814087-roditelji-o-lgbt-samo-jednoj-od-deset-porodica-ne-smeta-sto-im-je-dete-gej-video>)

24 „Priručnik za roditelje”, Izvor: <https://www.gay-serbia.com/coming-out/roditelji/index.jsp>

25 Afera vezana Obrazovne pakete za učenje o seksualnom nasilju nad decom osvetlila je ogroman otpor javnosti, medija i insitucija da se na adekvatan način suoče sa nasiljem prema deci ali i sa pitanjem shvatanja seksualnosti dece i mladih. Jedan od najžešćij napada je bio usmeren i prema temi homoseksualnosti koje ovi obrazovni paketi navodno promovišu: „Skandalozno izveštavanje medija”, Izvor: <https://jelenazulevic.com/2017/04/skandalozno-izvestavanje-medija/>

odbacivanja i osude od strane heteropatrijarhalne većine društva, strah od stigme da su loši roditelji, skrivanje seksualne orijentacije i izbora partnera/ki svoje dece, sramotu zbog toga što su njihova deca „drugačija”, itd. Roditelji mogu imati „strah od socijalne izolacije, odnosno bojazan šta će reći komšije i rodbina. U našem društvu su jake socijalne veze sa susedima i porodicom i roditelji strepe da će gej dete pokidati te veze”.²⁶

Ono što je važno naglasiti jeste da postoje razlike u stavovima prema homoseksualnosti kod očeva i majki. Naime, poznato je da u stavovima heteroseksualnih osoba prema LGBT populaciji u američkoj literaturi, da muškarci i žene reaguju različito na homoseksualnost. Po pravilu, heteroseksualni muškarci izražavaju veći stepen homofobije i predrasuda nego heteroseksualne žene, od čega je najveći broj negativnih stavova zabeležen kod heteroseksualnih muškaraca prema gejevima (Herek i Capitano 1999). U istraživanju koje su sproveli Puckett i ostali, odvojeno su analizirane reakcije majki i očeva, na uzorku od 257 pripadnika/ca LGBQ zajednice, i utvrđeno je da majke svakako pokazuju manji stepen odbijanja od očeva, kada je u pitanju seksualna orijentacija ispitanika/ca (Puckett i dr. 2015). Ne-heteroseksualne osobe se u porodici lakše autuju majkama, i adolescenti imaju uglavnom pozitivniji odnos prema njima nego prema očevima (prema Ueno 2005). Dakle, ako govorimo o stavovima žena koje su majke, svakako možemo očekivati veći stepen otvorenosti prema ne-heteroseksualnim izborima njihove dece. Nažalost istraživanje koje je ovde obrađeno, ne sadrži komparaciju sa uzorkom muške populacije, već samo stavove žena koje su roditelji.

Stavovi roditelja u Srbiji prema roditeljstvu, kako pokazuju istraživanja unazad desetak godina (Tomanović 2010), pokazuju da se u post-socijalističkoj Srbiji ne prati određeni trend zapadnih zemalja koji sadrži sve veći naglasak na „liberalizaciji roditeljstva”, i sve većem naglasku na autonomiji uz opadanje značaja poslušnosti, već da je individualizacija roditeljstva generalno niska i na normativnom i na planu prakse (prema Tomanović 2010, 193). Druga istraživanja ukazuju na jačanje „egalitarnog trenda” među novim generacijama žena i muškaraca:

„Ipak, promene na nivou ponašanja odvijaju se u pravcu uspostavljanja egalitarnosti, čak i kada stavovi reflektuju patrijarhalnu ideologiju. Prakse u privatnoj sferi su egalitarnije od javnih diskursa, što je

26 „Roditelji u Srbiji se boje da im deca ne budu zaražena gej virusom”, izvor: <http://noizz.rs/noizz-news/roditelji-u-srbiji-se-boje-da-im-deca-ne-budu-zarazena-gej-virusom/8jtdj2e>

obrnuto od situacije koja je postojala 1980-tih i 1990-tih godina kada su neegalitarne prakse znatno zaostajale za ideološkim, deklarativnim izjavama o 'jednakosti'" (Blagojević 2014, 394).

Da li i koliko ovi stavovi mogu da se primene na odnose roditelja prema ideji homoseksualnosti pitanje je. Kao prvo, da li postojanje egalitarnijih modela znači i otvoreniji stav prema osobama ne-heteroseksualne orijentacije? Na osnovu konteksta u kome LGBTTIQ osobe odrastaju u Srbiji, možemo da kažemo da porodični odnosi i stav roditelja ne ukazuju da postoji permissivnost i razumevanje za temu drugačijih seksualnih i rodni izbora i identiteta kod dece. Kao drugo, nedostaju kvalitativna istraživanja koja se konkretno bave temom LGBT populacije i koja bi na detaljniji način ispitala porodične dinamike kada je u pitanju odrastanje lezbejki, gejeva, biseksualnih i trans osoba. Da je stanje zabrinjavajuće u tom pogledu i da postoji značajan procenat homofobije u porodici ukazuje i istraživanje Zorice Mršević (Mršević 2015b).

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA – STAVOVI ŽENA KOJE SU MAJKE PREMA HOMOSEKSUALNOSTI

U radu smo analizirali odgovore ispitanica na osnovu pitanja koja se tiču odnosa prema homoseksualnosti uopšte (da li je homoseksualnost „bolest“, „perverzija“, da li „homoseksualci“ treba javno da iskazuju svoje „opredeljenje“ ili ne) i posebno je obrađeno pitanje kako bi ispitanice reagovala kada bi saznale da je njihovo dete „homoseksualne orijentacije“. Tu su, takođe, stavovi prema Parade ponosa i, možda danas najvažnija pitanja koja će uskoro biti aktuelna u javnosti, stavovi o pravu na brak i usvajanje dece za „homoseksualne parove“.

Na osnovu analize konteksta Srbije pošli smo od sledećih pretpostavki:

1. Ispitanice će imati najmanje homofobične stavove prema potencijalnoj homoseksualnosti svoje dece, a najviše negativne stavove prema manifestaciji Parade ponosa. Polazimo od toga da je manifestacija Parade ponosa u medijima često predstavljena kao događaj koji ugrožava prava „većinskog“ stanovništva, da time LGBT osobe teže da promovišu životne stilove koji ugrožavaju tradicionalnu srpsku porodicu i mogu predstavljati „opasnost“ za širenje homoseksualnosti u društvu (Radoman 2013). U skladu sa tim,

ispitanice mogu imati vrlo negativan stav.²⁷ Kada je u pitanju njihovo dete, ispitanice iskazuju manje negativne stavove nego kada je u pitanju njihov opšti stav prema homoseksualnosti. Homofobija je obično manja kada je u pitanju neko koga osoba poznaje, neko blizak, nego kada se radi o anonimnoj grupi ljudi koji se okupljaju na nekom protestu. Takođe, homoseksualnost svoje dece može da se percipira kao „problem” koji je lične prirode, pa negativan odnos prema seksualnoj orijentaciji može biti drugačije doživljen.

2. Očekujemo da će ispitanice izraziti visok stepen slaganja sa stavom da je homoseksualnost bolest. Ovu pretpostavku baziramo na istraživanjima javnog mnjenja u poslednjih deset godina koja ne pokazuju da se vrsta percepcije značajno menja u svesti ljudi. Iako je na osnovu odluke koja je doneta 1974. godine homoseksualnost uklonjena iz Američke klasifikacije mentalnih poremećaja (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders- DSM*), a Svetska zdravstvena organizacija (The World Health Organization/WHO) je to isto potvrdila 1991. godine, izgleda da taj negativan stereotip i dalje opstaje.
3. Očekujemo da će ispitanice imati veoma negativne stavove prema ideji sklapanja braka i usvajanja dece za istopolne parove. Ideja registrovanja zajednica za LGB osobe još uvek nije podržana od strane medija i zvaničnih vlasti u Srbiji, dok se od strane desničarskog dela javnosti predstavlja kao opasna i razarajuća za društvo. Usvajanje dece i, uopšte, odgajanje dece za LGB parove takođe se predstavlja izrazito negativno i jedan je od glavnih izvora homofobije u društvu.
4. Očekujemo da će ispitanice pokazati visok procenat odbijanja prava na javno ispoljavanje homoseksualnosti, s obzirom na diskurs „4 zida” koji je veoma dominantan. Prema tome, homoseksualnost je dozvoljena sve dok je uklonjena iz javnih prostora i sve dok, navodno, ne „ugrožava” „većinu” u društvu. Diskurs o tzv. ugroženosti „većinskog” stanovništva je česta retorička strategija kao pokušaj relativizacije prava bilo koje manjine u društvu.

27 U istraživanju iz 2010, utvrđeno je da gotovo 30% ispitanika smatra da temu homoseksualnosti nameću NVO, a 36% njih da je to „zapadna izmišljotina”, koja je opasna po društvo (50%), dok Paradu ponosa ne bi dozvolilo više od 70% ispitanika, Đurđević-Lukić i dr. 2011, 21.

5. Očekujemo da neće biti velike razlike u stavovima ispitanica u odnosu na starosne kategorije. Naime, ispitanice mlađe generacije bi trebalo da imaju nešto otvorenije stavove prema LGBT populaciji (slično se pokazuje u ranijem istraživanju ISIFF, Radoman 2013), s obzirom na malo drugačiji kontekst, izmenjenu zakonsku oblast, prepoznavanje homoseksualnosti u okviru Zakona o zabrani diskriminacije, održavanje Parade ponosa već nekoliko godina zaredom i veću dostupnost informacija o životu LGBT osoba. Međutim, poslednjih godina suočeni smo sa određenim desničarskim diskursima koji su takođe vrlo dominantni²⁸ i koji mogu imati podršku u mlađoj i srednjoj generaciji ispitanika.²⁹ Pored toga, očekujemo negativnije stavove kod ispitanica sa nižim obrazovanjem i iz ruralnih područja. Što se tiče regionalne zastupljenosti, očekujemo pozitivnije stavove u Vojvodini i Beogradu, kao centru LGBT dešavanja i veće tolerancije prema različitim stilovima života.

6. Kada su u pitanju politička opredeljenja očekujemo da će veća privrženost ideji demokratije značiti i veću podršku za LGBT osobe.

Slede odgovori na pitanja tabelarno prikazani i diskusija o rezultatima:

1.1. *Kako biste reagovali kada biste saznali da je Vaše dete homoseksualno orijentisano?*

	Broj	%
Odrekla bih ga/je se ili isterala iz kuće	31	2
Odvela bih ga/je na lečenje i pokušala da utičem da promeni tu nezdravu orijentaciju	442	29
Držala bih to u tajnosti i savetovala bih mu/joj da to drži u tajnosti	32	2,1
Podržala bih ga/je jer je moje dete, mada mi se to ne sviđa	657	43,1
Ne bih to shvatila previše ozbiljno, već kao prolaznu pojavu ili hir	102	6,7
Podržala bih ga/je i nastojala da promenim predrasude okoline	261	17,1
Ukupno	1525	100

28 „GLIC: Miša Đurković tekstem u Politici diskriminisao LGBT populaciju”, Izvor: <http://www.novimagazin.rs/vesti/glic-misa-djurkovic-tekstom-u-politici-diskriminisao-lgbt-populaciju>

29 Visok stepen netrpeljivosti prema LGBT populaciji pokazalo je istraživanje o stavovima i vrednostima srednjoškolaca u Srbiji. Prema nalazima, 28,7% ispitanika je homofobično, 29,1% umereno homofobično, dok je 27,9% njih nehomofobično. Pritom, među homofobičnima se nalazi deo onih (22%) sa ekstremnim stavovima koji se slažu sa stavom da osobe drukčije seksualne orijentacije zaslužuju batine, Radoman 2011, 32.

Na osnovu podataka se potvrđuju pretpostavke ovog istraživanja koje se tiču stavova ispitanica prema homoseksualnosti. Naime, ispitanice bi, uslovno rečeno, podržale dete koje je homoseksualne orijentacije – 43,1% bi podržale dete samo zato što je „njihovo” iako im se to ne sviđa, dok bi 17,1% u potpunosti podržale dete. Problematično je što bi skoro 30% ispitanica odvele dete na lečenje, što se poklapa sa njihovom uverenjem da je homoseksualnost bolest, kako će pokazati i sledeći stavovi. Međutim, ovo pitanje tek donekle meri homofobiju roditelja, tj, može biti pokazatelj njihovih trenutnih negativnih stavova, jer je već rečeno da roditelji sami prolaze kroz faze u prihvatanju homoseksualnosti svoje dece, tako da ono što možemo shvatiti na osnovu ovih podataka jeste reakcija sa distance i možda ekstremnija reakcija nego što bi se to pokazalo kroz neko vreme, kada bi se zaista suočili sa svojim LGB detetom. Ipak, i kao takva, ova reakcija nije preterano optimistična kada je u pitanju porodični kontekst odrastanja LGB populacije.

1.2. *Kada bi postojala mogućnost, do koje granice biste išli u izboru osobina i kapaciteta budućeg deteta kada je u pitanju **heteroseksualna orijentacija?***³⁰

Stav	Broj	%
Da	373	27,1
Ne	1005	72,9
Ukupno	1566	100

1.3. *Da li biste vi lično učestvovali na Paradi ponosa?*

Stav	Broj	%
Da	48	3,1
Možda neki put	98	6,3
Ne	1414	90,6
Ukupno	1566	100

³⁰ Pitanje se tiče više osobina budućeg deteta (teška oboljenja, boja očiju, visina, pol, nivo inteligencije...). Mi smo prikazali samo podatke koji se odnose na stavku „heteroseksualna orijentacija”.

1.4. Stavovi prema homoseksualnosti

Stav	Homoseksualnost je bolest koju treba lečiti	Homoseksualnost je perverzija koju treba kažnjavati	Homoseksualci bi trebalo da imaju pravo na slobodu opredeljenja, ali ne treba javno to da pokazuju	Treba podržati pravo na javno ispoljavanje homoseksualne orijentacije	Treba dozvoliti sklapanje brakova između homoseksualaca	Treba dozvoliti usvajanje dece za homoseksualne parove
Potpuno neslaganje	29,6	48,7	12,4	51,4	56,9	65,6
Umereno neslaganje	6,2	10,8	5,1	13,5	7,3	5,4
Neutralni	21,5	23,6	17,2	20,7	20,6	17,7
Umereno slaganje	16,2	6,3	20,9	7	5,3	5
Potpuno slaganje	26,5	10,6	44,5	7,4	9,9	6,3

Anketa je sadržala set od šest pitanja kojima su ispitani stavovi ispitanica prema homoseksualnosti. Ovih šest pitanja formulirano je tako da izražava gradaciju prihvatanja/odbijanja, odnosno sadrži, sa jedne strane, grupu pitanja koja omogućuju opredeljivanje za potpuno odbacivanje, patologizovanje i kriminalizaciju homoseksualnosti i, sa druge strane, mogućnost potpunog prihvatanja, tj. podrške sklapanju brakova i usvajanju dece od strane homoseksualnih parova. Zbog specifičnih ciljeva istraživanja kao celine, koje je bilo usmereno prevashodno na iskustvo i stavove žena povezane sa rađanjem, tj. zbog ograničenih mogućnosti za postavljanje većeg broja pitanja o homoseksualnosti, koja su činila samo mali deo istraživanja, nismo u anketu uvrstili ni jednu od postojećih skala odnosa prema homoseksualnosti, koje često tretiraju posebno svaku od LGBT kategorija (gejevi, lezbejke, *transgender* itd.) i sadrže više pitanja (npr. Homosexuality Attitude Scale/HAS) (Kite & Deaux 1986), Multidimensional Scale of Attitudes Toward Lesbians and Gay Men (Gato, Fontaine i Carneiro 2012), Attitudes Toward Lesbians and Gay Men Scale (ATLG-R) (Herek 1994).

Ako se pogledaju gornje tabele, pojedinačno analizirani stavovi, koji se tiču opštih uverenja o homoseksualnosti, ne daju nimalo pozitivnu sliku. Naime, 42,6 % ispitanica se slaže sa stavom *Homoseksualnost je bolest koju treba lečiti*. Ovaj podatak odgovara statistikama javnog mnjenja i dosta je upadljiv prikaz homofobije

i konzervativizma koji postoji u porodicama.³¹ Dalje, 64,2% ispitanica ne odobrava sklapanje istopolnog braka, dok samo 15% njih to podržava (mada bi bilo dobro ispitati stav prema registrovanim istopolnim zajednicama a ne samo braku, jer je prihvatanje braka nešto manje od institucije registrovanog partnerstva). Što se tiče stavova prema usvajanju dece oni su takođe očekivano negativni – 71% ispitanica je protiv usvajanja dece za istopolne parove, dok taj stav podržava skoro 7%. Javno ispoljavanje homoseksualnosti takođe nije podržano – sa stavom *Homoseksualci bi trebalo da imaju pravo na slobodu opredeljenja, ali ne treba javno to da pokazuju*, slaže se čak 65,4%. U skladu s tim, 90,6 % žena ne bi podržalo tj. učestvovalo na Paradi ponosa. Ovo je izrazito negativna slika javnog delovanja LGBT populacije, aktivizma i, verovatno, aktivista/kinja. Ta slika je zabrinjavajuća jer se time šalje negativna poruka – dozvoljena je sloboda u „4 zida” i sferi privatnosti, ali je prisutno učutkivanje kada je u pitanju javna sfera. Ogovori na pitanje o tome da li bi ispitanice menjale seksualnu orijentaciju deteta pre rođenja (pod pretpostavkom da je homoseksualnost urođena, što ne tvrdimo), pokazuju da bi 27% njih menjalo takvu osobinu svog deteta. Možda je ohrabrujuć podatak da to ne bi učinilo 73% ispitanica.

Set pitanja (Tabela 1.4.), pokazao se zadovoljavajuće konzistentnim (Kronbachova alfa = 0,768, uz srednju vrednost korelacija između stavova 0.356), na osnovu čega smo ovaj set pitanja koristili u daljim analizama kao jedinstvenu varijablu. Što se tiče naših pretpostavki, veza između starosti ispitanica i odnosa prema homoseksualnosti nije se pokazala značajnom. Dalja ukrštanja vrednosti data su u tabelama.

1.5. Stavovi prema homoseksualnosti u odnosu na stepen obrazovanja, u procentima:

	negativni stavovi	umereni stavovi	pozitivni stavovi
Nezavršena osnovna i osnovna škola	63	24.7	12.3
Srednja škola	44	29.8	26.2
Visoka škola	31	30.9	38.1

*Hi kvadrat = 58.488, df = 4, Sig. 0.000

31 Poređenja radi, istraživanje Instituta za sociološka istraživanja o stavovima građana prema homoseksualnosti iz 2012. godine pokazuje da se skoro 30% ispitanika i ispitanica slaže sa stavom *Homoseksualci nisu bolji od kriminalaca i treba ih najoštrije kažnjavati*, Radoman 2013.

Ukrštanjem ordinalnih vrednosti skale odnosa prema homoseksualnosti i obrazovanja ispitanica putem Hi kvadrata utvrđena je značajna veza. Iz tabele se vidi da sa višim obrazovanjem rastu pozitivni stavovi prema homoseksualnosti, dok su negativni stavovi zastupljeniji kod ispitanica sa srednjom i osnovnom školom. Zanimljivo je da u kategoriji visokoobrazovanih žena ipak nema mnogo veće procentualne razlike između negativnih i pozitivnih stavova prema homoseksualnosti (31% negativnih i 38% pozitivnih). To znači da obrazovanje samo po sebi utiče donekle na smanjenje homofobije, ali nije dovoljan uslov, tj. homofobičnost se može očekivati i među fakultetski obrazovanom populacijom.

U istraživanju smo, takođe, analizirali vezu između tri politička stava i stepena homofobije kod ispitanica:

1.6. *Stavovi prema homoseksualnosti u odnosu na političke stavove ispitanica, u procentima:*

	negativni stavovi	umereni stavovi	pozitivni stavovi
Jačanje nacionalne svesti	48.8	27.1	24.1
Jačanje prava radnika i jednakosti	45.3	28.8	25.9
Jačanje demokratskih institucija	24.9	33.6	41.5

*Hi kvadrat = 61.255, df = 4, Kramerov V = 0.143, Sig. 0.000

Ukrštanjem ordinalnih vrednosti skale odnosa prema homoseksualnosti i opštih političkih opredeljenja ispitanica putem Hi kvadrata utvrđena je značajna veza. U tabeli se može videti da negativnije stavove prema homoseksualnosti imaju ispitanice koje se opredeljuju za jačanje prava radnika i za jačanje nacionalne svesti i države (45,3%, odnosno 48,8%), a da pozitivnije stavove imaju ispitanice opredeljene za jačanje demokratskih institucije kao svoje osnovno političko opredeljenje (41,5%).

1.8. *Stavovi prema homoseksualnosti u odnosu na region, u procentima:*

	negativni stavovi	umereni stavovi	pozitivni stavovi
Vojvodina	32.7	28.8	38.5
Beograd	36.7	33.6	29.7
Uža Srbija	41.3	34.6	24.1
Kosovo	56.8	20.5	22.7

96 *Hi kvadrat = 26.469, df = 6, Kramerov V = 0.094, Sig. 0.000

Ukrštanjem vrednosti skale odnosa prema homoseksualnosti i regiona u kome ispitanice žive takođe je utvrđena značajna povezanost. U tabeli se vidi da se Vojvodina pokazuje kao „najtolerantnija” u poređenju sa drugim regionima, sa najviše pozitivnih stavova prema homoseksualnosti (38.5%). Zatim slede Beograd, Uža Srbija i Kosovo sa najviše negativnih stavova (56.8%). Kosovo se, očekivano, pojavljuje kao „konzervativno” područje, gde je homoseksualnost dekriminalizovana, ali javnost ima izrazito negativne stavove prema homoseksualnosti,³² dok je prva Parada ponosa na Kosovu održana ove godine. Međutim, Beograd kao region ne pokazuje značajno manju homofobiju u odnosu na užu Srbiju i Kosovo, i pored veličine grada i najvećeg broja dešavanja koje vezujemo za LGBT populaciju (Parade ponosa, gej klubovi, veća vidljivost LGBT osoba, itd). Treba napomenuti da je Beograd uključivao i prigradska neurbanizovana naselja, tako da je to verovatno uticalo na rezultate.

1.9. *Stavovi prema homoseksualnosti u odnosu na veličinu naselja, u procentima:*

	negativni stavovi	umereni stavovi	pozitivni stavovi
Regionalni centar	35.5	33.4	31.1
Veći grad	35.2	30.6	34.2
Grad	40.7	26.6	32.8
Selo	48.7	26.2	25.1

*Hi kvadrat = 24.465, df = 6, Kramerov V = 0.089, Sig. 0.000

Hi kvadrat test pokazuje da postoji značajna veza između stavova prema homoseksualnosti i veličine naselja, što vidimo i na osnovu rezultata u tabeli. Naime, najveći procentat (48.7%) negativnih stavova skocentrisan je na selu, u odnosu na regionalne centre i veće gradove sa nižim procentom negativnih stavova (35.5%, odnosno 35.2%). Na selu je najmanje pozitivnih stavova (25%). Razlike postoje u odnosu između regionalnih centara i sela, dok između ostalih kategorija ne postoje veće razlike.

³² Istraživanje pokazuje da od 755 ispitanika/ca na Kosovu, 47.6% smatra da je homoseksualnost bolest, dok 61.6% veruje da je homoseksualnost opasna po društvo. Polovina ispitanika (50.6%) smatra da LGBT treba zabraniti zakonom. Situation and Response Analysis: LGBT Vulnerability in Kosovo in 2012: In the name of “tradition” 2012, 6.

5. ZAKLJUČAK

Na osnovu svih podataka možemo zaključiti da je najveći procenat negativnih stavova prema homoseksualnosti zastupljen kod ispitanica koje imaju niže obrazovanje, žive na selu, bez obzira na starost. Vojvodina se pokazuje kao „najtolerantniji” region prema homoseksualnosti. Što se tiče političkih opredeljenja pokazalo se da pozitivnije stavove imaju ispitanice sklone demokratskim opcijama, dok izraženu homofobiju imaju ispitanice koje se zalažu „za jačanje nacionalne svesti”. Homofobičnost i nacionalizam su deo istog ideološkog sistema, tako da ta vrednost ne iznenađuje.

Ako se vratimo na kontekst društva, možemo reći da stavovi žena koje su majke prema homoseksualnosti pokazuju da se uz promenu formalnog nivoa diskriminacije prema LGBT osobama (u smislu izmena zakonskog okvira ili uvođenja programa obuke za različite institucionalne kadrove) strukturalni nivo menja znatno sporije.³³ Da se stavovi prema homoseksualnosti menjaju sporo pokazuju i stavovi mlađe generacije ispitanica u ovom uzorku, koji se ne razlikuju mnogo od starijih generacija, bez obzira na globalizacijske uticaje kao što je trend sve većeg priznavanja homoseksualnih parova u zapadnim društvima.

Ako za sve navedene podatke pretpostavimo da su stavovi očeva dosta negativniji, onda ovi podaci prezentuju mračnu stranu sfere privatnosti u kojoj odraštaju LGB osobe. Za trans osobe možemo pretpostaviti da su stavovi daleko oštrij nego prema lezbejkama i gejevima. Problem u Srbiji je što ne postoje druge institucije podrške u društvu koje bi kompenzovale ove nedostatke porodičnog konteksta. Obrazovni sistem to svakako nije, zdravstveni sistem još manje, javna podrška je samo relativno prisutna i, na kraju, ostaje podrška neformalnih i aktivističkih grupa, koje imaju smanjen opseg delovanja i često njihovi kapaciteti ne pokrivaju unutrašnjost Srbije, gde je homofobija daleko izraženija. Dakle, suočavanje sa homofobijom unutar porodice ne može da se posmatra izvan šireg okvira društva i lošeg socio-ekonomskog položaja porodice. Teško je zamisliti da svaka porodica, čak i da postoji spremnost za to, može privatnim resursima da obezbedi podršku (psihološku na primer), kada već ne postoje javni resursi i institucije koje sistematično rade na borbi protiv predrasuda. Takođe, za LGBTTIQ tinejdžere psihološka pomoć i zdravstveni centri niti su dostupni, niti postoji dovoljna otvorenost zdrav-

³³ Na ovaj fenomen sporijeg menjanja vrednosnog sistema u odnosu na druge podsisteme društva posebno ukazuju autori/ke koji se bave proučavanjem vrednosti, Pešić 2016.

stvenih radnika/ca prema temi homoseksualnosti i transrodnosti. Homofobija je institucionalni, društveni i porodični problem, zahvata sferu javnog i privatnog, te borba protiv predrasuda mora da se vodi na svim tim nivoima.

LITERATURA:

- „Analitički izveštaj YUCOM iz 2016”, Izvor: <http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2016/11/Analiticki-izvestaj-i-preporuke-LGBT-prava.pdf> (pristupljeno, 23/09/2017).
- „Biti trans osoba u Srbiji”, Izvor: <https://www.transserbia.org/trans/transrodnost/1199-bit-trans-osoba-u-srbiji>
- Bouris, A., Guilamo-Ramos, V., Pickard, A., Shiu, C., Loosier, P. S., Dittus, P., Gloppen, K. i J. M. Waldmiller. 2010. “A systematic review of parental influences on the health and well-being of lesbian, gay, and bisexual youth: time for new public health research and practice agenda.” *Journal of Primary Prevention*: 273–309.
- Castro, V., María, M. i N. Dhawan. 2011. “Normative Dilemmas and the Hegemony of Counter-Hegemony.” U *Hegemony and Heteronormativity. Revisiting 'The Political' in Queer Politics*, uredili Castro Varela María do Mar i dr., 5–20. Farnham, UK: Ashgate.
- “Drop in teenage suicide attempts linked to legalisation of same-sex marriage”, izvor: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/feb/20/drop-in-teenage-suicide-attempts-linked-to-legalisation-of-same-sex-marriage> (pristupljeno 2/09/2017)
- Đurđević-Lukić, S., Radoman, J., Radoman, M. i B. Anđelković. 2011. *LGBT populacija i reforma sektora bezbednosti u Republici Srbiji*. Beograd: Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija OEBS u Srbiji.
- Gato, Jorge. Fontaine., prezime, A. M., i N. S. Carneiro. 2012. “Multidimensional Scale of Attitudes Toward Lesbians and Gay Men: Construction and Preliminary Validation.” *Paidéia* 22 (51): 11–20.
- „Godišnji izveštaj o položaju LGBTIQ populacije u Srbiji za 2015. godinu”. 2015. Labris, Izvor: <http://labris.org.rs/sites/default/files/godinjij%20izvestaj%20-%202015.pdf> (pristupljeno 23/09/2017).
- Herek, G. M. 1994. “The Attitudes Toward Lesbians and Gay Men (ATLG) scale.” U *Sexuality-related measures: A compendium*, uredili C. M. Davis, W. H. Yarber, R. Bauserman, G. Schreer & S. L. Davis, 67–84. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Herek, M. G. i P. J. Capitanio. 1999. “Sex Differences in How Heterosexuals Think About Lesbians and Gay Men: Evidence From Survey Context Effects.” *The Journal of Sex Research* 39: 264–274.
- Herek, G. M. 2004. “Beyond ‘Homophobia’: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century.” *Sexuality Research and Social Policy* 1 (2): 6–24.
- Herman, Jody., S. E., James. L., Rankin, S., Keisling, M., Mottet, L. i M. Anafi. 2016. *The Report of the 2015 U.S. Transgender Survey*. Washington, DC: National Center for Transgender Equality.
- Ingraham, C. 1999. *White Weddings. Romancing Heterosexuality in Popular Culture*. New York & London: Routledge.

- Isaković, M. i L. Žolt. 2016. „Problem diskriminacije LGBT populacije u Srbiji.” *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 41 (2): 397–413.
- Jarić, I. 2011. „Život između nasilja i supkulturnog geta: LGBTTIQ osobe i njihova svakodnevnica u Srbiji.” *Antropologija* 11 (2): 141–164.
- Kite, M. E. i K. Deaux. 1986. “Attitudes toward homosexuality: Assessment and behavioral consequences.” *Basic and Applied Social Psychology* 7: 137–162.
- „Majka LGBT devojke. Samo javna podrška znači”, izvor: <http://www.vijesti.me/vijesti/majka-lgbt-djevojke-samo-javna-podrška-znači-953879> (pristupljeno 20/09/2017).
- Maljković, D. 2008. *Ka nehomofobičnoj srednjoj školi: analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*. Beograd: Gayten-LGBT, centar za promociju prava seksualnih manjina.
- Mršević, Z. 2015a. „Porodično nasilje i odbacivanje LGBT dece u Srbiji.” *Bezbednost* 1, dostupno na: <http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0409-2953/2015/0409-29531501087M.pdf> (pristupljeno 9/21/2017).
- Milić, A. 2010. „Predgovor.” U *Vreme porodica*, uredili Anđelka Milić i Smiljka Tomanović, 1–9. Beograd: Čigoja, Institut za sociologiju.
- Mršević, Z. 2015b. „Ambijent roditeljske porodice LGBT dece.” U *Politike roditeljstva: iskustva, diskursi i institucionalne prakse*, uredila Isidora Jarić, 81–100. Beograd: ISIFF.
- Newman, B., S. i P. G. Muzzonigro. 1993. “The effects of traditional values on the coming out process of gay male adolescents.” *Adolescence* 28: 213–226.
- „Objavljen godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti”, <http://socijalnouključivanje.gov.rs/rs/objavljen-godisnji-izvestaj-poverenika-za-zastitu-ravnopravnosti-za-2014-godinu/> (pristupljeno 12/09/2017).
- Pešić, J. 2016. *Vrednosne orijentacije u post-socijalističkim društvima Srbije i Hrvatske: doktorska disertacija*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- „Predrasude na videlo”. 2010. Beograd: Gej strejt alijansa, CESID. Dostupno na: <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/03/Istrazivanje-Predrasude-Na-Videlo-2010-GSA.pdf> (pristupljeno 20/09/2017).
- „Priručnik za roditelje”, Izvor: <https://www.gay-serbia.com/coming-out/roditelji/index.jsp> (pristupljeno 20/09/2017).
- Puckett, J. A., Woodward, E. N., Mereish, E. H. i D. W. Pantalone. 2015. “Parental Rejection Following Sexual Orientation Disclosure: Impact on Internalized Homophobia, Social Support, and Mental Health.” *LGBT Health* 2 (3): 265–269.
- Radoman, M. 2007. *Predstava o LGBT populaciji na desno-ekstremističkim web sajtovima u Srbiji*, dostupno na <https://pescanik.net/wp-content/PDF/lgbt.pdf> (pristupljeno 20/02/2017).
- Radoman, M. 2011. *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Radoman, M. 2013. „Analiza homofobije i diskursi o homoseksualnosti u Srbiji.” U *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*, uredili Mladen Lazić i Slobodan Cvejić, 347–363. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet u Beogradu.
- Radoman, M. 2016. „LGBT perspektiva – izazov za savremenu sociologiju.” *Sociologija*, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 324–345.

- „Roditelji u Srbiji se boje da im deca ne budu zaražena gej virusom”, izvor: <http://noizz.rs/noizz-news/roditelji-u-srbiji-se-boje-da-im-deca-ne-budu-zarazena-gej-virusom/8jtdj2e> (pristupljeno 23/09/2017).
- Ryan, C., Huebner, D., Diaz, R. M. i J. Sanchez. 2009. “Family rejection as a predictor of negative health outcomes in white and Latino lesbian, gay, and bisexual young adults.” *Pediatrics* 123: 346–352.
- Ryan, C., Russell, S. T., Huebner, D., Diaz, R. i J. Sanchez. 2010. “Family acceptance in adolescence and the health of LGBT young adults.” *Journal of Child Adolesc Psychiatry Nurs* 23 (4): 205–213.
- Schilt, K. i L. Westbrook. 2009. “Doing Gender, Doing Heteronormativity: ‘Gender Normals’, Transgender People, and the Social Maintenance of Heterosexuality.” *Gender & Society* 23 (4): 440–464.
- Steinberg, L. 2001. “We know some things: Adolescent-parent relationships in retrospect and prospect.” *Journal of Research on Adolescence* 11: 1–20.
- Stojčić, M., Radoman, M. i A. Stojaković. 2014. *LGBT populacija i Parada ponosa*. Beograd: Centar za kvir studije CKS.
- Stojčić, M. i D. Petrović. 2016. *Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji, kvalitativno istraživanje*. Beograd: Centar za kvir studije CKS.
- „Samo jednoj od deset porodica ne smeta što im je dete gej”, Izvor: <http://www.telegraf.rs/vesti/814087-roditelji-o-lgbt-samo-jednoj-od-deset-porodica-ne-smeta-sto-im-je-dete-gej-video> (pristupljeno, 15/02/2017).
- „Skandalozno izveštavanje medija”, Izvor: <https://jelenazulevic.com/2017/04/skandalozno-izvestavanje-medija/> (pristupljeno 2/09/2017).
- “Situation and Response Analysis: LGBT Vulnerability in Kosovo in 2012: In the name of “tradition””. 2012. Kosovo: IRD.
- Tomanović, S. 2010. „Odlike roditeljstva.” U *Vreme porodica*, uredila Milić, Anđelka, 115–131. Beograd: Čigoja, Institut za sociologiju.
- Tomanović, S. i D. Stanojević. 2015. *Mladi u Srbiji 2015. Stanja, opažanja, verovanja i nadanja*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung: SeConS Grupa za razvojnu inicijativu.
- „Trans osobe u Srbiji – analiza položaja i predlog pravnog rešenja”, izvor: <https://www.transserbia.org/resursi/biblioteka/990-trans-osobe-u-srbiji-analiza-polozaja-i-predlog-pravnog-reshenja-model-zakona-o-rodnom-identitetu> (pristupljeno 6/02/2017).
- „Transrodne osobe za Zakon o rodnom identitetu”, izvor <http://www.blic.rs/vesti/drustvo/transrodne-osobe-za-zakon-o-rodnom-identitetu/1x3cvbq> (pristupljeno 6/02/2017).
- Ueno, K. 2005. “Sexual orientation and psychological distress in adolescence. Examining interpersonal stressors and social support processes.” *Social Psychology Quarterly* 68 (3): 258–277.
- “Youth Risk Behavior Surveillance System (YRBSS)”, izvor <https://www.cdc.gov/healthyyouth/data/yrbs/index.htm> (pristupljeno 12/08/2017)
- Wood, M. D., Read, J. P., Mitchell, R. E. i N. H. Brand. 2004. “Do parents still matter? Parent and peer influences on alcohol involvement among recent high school graduates.” *Psychology of Addictive Behaviors* 18 (1): 19–30.
- Živanović, M., Đokić, T., Lazarević, Lj. B., Orlić, A. i J. Bjekić. 2014. „Konstrukcija i empirijska provera testa homofobije.” *Primenjena psihologija* 7 (4): 581–598.

**Prilog 1 (Fotografije sa Parade ponosa održane u Podgorici
23.9.2017, preuzeto sa facebook stranice [https://m.facebook.com/
events/1936812049902632](https://m.facebook.com/events/1936812049902632))**

***Analysis of the role of the family in Serbia in accepting LGBTTIQ
(Attitudes of mothers towards homosexuality)***

This paper aims to point out the role of the family in the acceptance of LGBTTIQ in Serbia. The family is one of the most frequent places of rejection and violence for non-heterosexual persons – according to the data of 2014. Center for Queer Studies (CKS), only one-third of LGBT respondents report that their families know about their sexual orientation, while for 40% of people no one in their family knows about their sexual identity! The great degree of invisibility of LGBTTIQ means that topic of homosexuality is still taboo, and also that families in Serbia have conservative and patriarchal aspects. The first part deals with the position of LGBTTIQ population in Serbia today, based on public opinion surveys, NGO reports, and media information. The theoretical part relates to the problem of homophobia in the family, the problem of the

of homosexual identity and internalized homophobia as well as psychological stress, the difficulties of growing up and the psychological problem of LGBT teenagers, based on foreign studies. In the second part of the paper will be presented data of survey research “Culture of birth and reproductive strategies of women in Serbia today”. This section is about attitudes of women in Serbia towards LGBT people in general – whether homosexuality is disease and perversion, the attitude towards the potential homosexuality of their children, the answers to the question of whether the respondents would participate in the Pride Parade and support the right for LGBT people to marry and adopt children.

Key words: LGBT, homophobia, violence, homosexuality, heteronormativity, family, discrimination, attitudes, women, parenting

rad prijavljen: 26. VI 2017.

rad recenziran: 18. VII 2017.

rad prihvaćen: 25. VII 2017.